

SZLOVÁK–MAGYAR KÉTNYELVŰSÉG NYÍREGYHÁZÁN
A REFORMKORBAN*1. A kétnyelvűség kialakulásának szükségszerű tényezői*

Szelényi Ödön szerint „A békési tótok az Alföldre valószínűleg abból a tótságból települtek át, melynek eredete a cseh–morva protestáns világba nyúlik vissza. Kishont és Felsőnógrád lakói egész fel Zólyomig a cseh husziták ivadékai voltak, kik később a reformáció hívei lettek.”¹ 1753-ban a Békés megyéből Nyíregyházára áttelepült családok szinte valamennyien az ágostai hitvallást követő evangélikusok, s szlovák nemzetiségűek voltak. Talán tényleg egy hosszú vándorút végére értek, amikor a nyírségi földön építették fel új otthonaikat. De telepesek jöttek Nógrád, Hont, Gömör és Zólyom megyékből is, akiknek zöme szintén evangélikus és szlovák volt. Az 1754-es összeírás szerint a helység 2485 fő lakója nagyjából 1–3 arányban oszlott meg a régi és új lakosok között.² Ez a megoszlás szlovák és magyar nemzetiségi viszonylatban is megfelelt a valóságnak. A mindkét irányból érkező telepesek között levő magyarokról az evangélikus egyházi anyakönyvek családnevei, s a földösszeírások tanúskodnak.³ Számba kell tehát vennünk, hogy szlovákok és magyarok között milyen tényezők következményeként fejlődött ki a kölcsönös nyelvismeret, illetve nyelvhasználat.

A békési szlovákokat már a Nyíregyházára való áttelepülés előtt többoldalú magyar nyelvhatás érthette. Egyrészt a közös vallás révén érintkeztek olyanokkal, akik a magyar nyelvet kisebb-nagyobb mértékben a szlovák helyett használták. Másrészt bármennyire is etnikai zárttságban éltek a Nyíregyházára települt szlovákok, az adás-vétel, a hivatali ügyintézés és a mindennapi érintkezés szükségessé tette számukra a magyar nyelv megértését. A Felvidékről érkezettek közül sokan éltek magyar nyelvű közelségben régebbi lakóhelyükön, s a különböző gazdasági ügyek miatt (vásárolás, alföldi munkavállalás stb.) állandó érintkezésben voltak távolabbi magyar lakta területekkel is. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy az első telepes magyarok a telepes szlovákok között élve, szintén elsajátították azok nyelvét. Nyíregyháza lakói is rákényszerültek az új lakosok nyelvének megismerésére, akikkel kereskedtek, akikkel együtt intézték a város igazgatását, s akikkel társadalmi, esetleg családi kapcsolatba kerültek.

Mindezek alapján nem nehéz elképzelnünk a valóságot, azt, hogy a kölcsönös nyelvismeret lényegében az újratelepítés kezdetétől fogva élt, s előbb-utóbb szükség lett

¹ Szelényi Ödön: A magyar evangélikus iskolák története. Pozsony, 1917. 94.

² Cserenyák László: Nyíregyháza örökváltsága. Nyíregyházi kiskönyvtár 9. sz. 13.

³ Nyíregyházi Evangélikus Gyülekezet Levéltár (a továbbiakban NyEGyL): Születési anyakönyvi kivonat 1754–1784.; Protocollum I. 1753–1820.

szlovák–magyar nyelvű iskolákra is. A kölcsönös nyelvismeret nyelvészeti problémáiról és sajátosságairól Németh Zoltán jelentetett meg elemző tanulmányt.⁴

A vegyes, illetve kétnyelvűségnek írásos bizonyítékai is vannak. A Nyíregyházi Evangélikus Gyülekezeti Levéltár s a Szabolcs-Szatmár megyei Levéltár már az 1750-es évekből őriz olyan iratot, amelynek ócseh szövegében – ugyanis írásban ezt használták a nyíregyházi szlovákok –, a szlovák dialektus elemei mellett, latin, de magyar kifejezések is vannak. A „... cseh biblicina nemcsak a hiányzó irodalmi szlovákot pótolta, hanem összetartó kapocs is volt...” a különböző szlovák nyelvjárásokat beszélő telepeselek között. Ez a kevert nyelvű írásosság egyre nagyobb mértékű volt, míg végül esperességi gyűlési határozatra, 1814-ben felváltotta a magyar nyelvű iratvitel. Az egyházi jegyzőkönyvek magyar nyelvű vezetését 1820-ban határozták el, azonban ez néhány évig mégsem valósult meg.⁵ Bizonyíték az iskola is, melynek kétnyelvűségével a következőkben foglalkozunk.

2. Az iskola kétnyelvűségének alakulása

A telepeseleknek 1754-ben már iskolájuk is volt. Első bizonyítékunk 1765-ből van, amikor is a szlovák nyelvű evangélikusok már számolnak az iskolai kétnyelvűséggel. Az egyháztanácsnak a pozsonyi evangélikus kollégiumba küldött levelében ezt olvashatjuk: „Tótul, németül és magyarul egyaránt tudó iskolamester vihetné a legjobban hivatalát.”⁶ A tanító magyar nyelvismeretét bizonyára az tette szükségessé, hogy már egyre több olyan tanuló volt, akiknek magyarázva, a könnyebb megértés érdekében, a magyar nyelvet is igénybe kellett vennie. 1754-től 1848-ig 23 rendes tanító szolgált a nyíregyházi evangélikus gyülekezetnél. Közülük 13-nak tudunk a magyar nyelvvel való kapcsolatáról. Voltak, akik a magyar nyelv megtanulása céljából választották meg az iskolát ahová jártak, például Miskolc, Osgyán, Sárospatak protestáns középiskoláját. Többen magyar földesúri családnál magánnevelősködtek, tehát jól kellett beszélniük a magyart. Kettő helybeli magyar evangélikus családból valók voltak. Egy olyan is volt közöttük, aki magyarul jobban tudott mint szlovákul.⁷

Az 1820-as évektől az egyház egyre szigorúbban követeli meg a tanítók megfelelő magyar nyelvtudását. 1839-ben pedig egyenesen elbocsátással fenyegeti meg azokat, akik nem beszélnek tökéletesen a magyart.⁸

1806. február 3-án s a következő napokon Nagykállóban megyegyűlés volt, amely határozatot fogadott el, „... hogy a nemzeti nyelv a föld népe közt is egyáltalán fogva közönségessé tétessék”. A gyűlés a járási főszolgabírók figyelmét nyomatékosan felhívta a

⁴ Németh Zoltán: Az egynyelvűség-kétnyelvűség kérdése a nyíregyházi tír pákság esetében. Bessenyei György Tanárképző Főiskola Füzetek TOM 8/C 6. sz. 5.

⁵ NyEGyL: A nyíregyházi evangélikus egyház története 1802–1855. (a továbbiakban: Történetkönyv) 85. 162.; Németh Zoltán: Mikor és hogyan tanult meg magyarul a tír pák? (Kézirat) 31.

⁶ Szabó József: A nyíregyházi evangélikus iskolaügy a megtelepítéstől a professzori iskola alapításáig. Kétszáz éves a I. Ratio Educationis II. Nyíregyháza, 1977. 94.

⁷ Szabolcs-Szatmár megyei Levéltár: X. 103. 658–695.

⁸ Németh Zoltán: Mikor és hogyan tanult meg magyarul a tír pák? (Kézirat) 13.

határozat teljesítésére, „... hogy kik idegen nemzetűek, vagy nem magyarok valának, helybeli iskolájokban a magyar nyelv rend szerint taníttasson”. Ezen intézkedés alapja az 1792. évi 7. törvény lehetett, amely a magyar nyelv tanítását tantárgyszerűen elrendelte. Tehát a különböző tantárgyak magyar nyelven való tanítása ekkor még fel sem merült. Hogy az éppen magasabb fokúvá szervezés előtt álló nyíregyházi evangélikus iskola utolsó osztályaiba bevezették-e aztán a magyar nyelv tantárgyszerű tanítását, biztosan nem tudjuk.

Nevezett megyegyűlés azt is szorgalmazta, hogy a város evangélikus templomában legalább minden harmadik vasárnap magyar nyelven prédikáljanak. Ennek megvalósulásáról az egyháztörténetben a következőket olvashatjuk: „... és illy parancsolatnak következtében a mi Ekklesiánkban is néhányszor tartatott magyar nyelven az istentisztelet, melly azonban ismét nem sokára megszűnt, mint legüdvösebb szándék, ha szilárd akarat nem járul hozzá, el aluszik”.⁹

A magyar nyelv iskolai problémájával aztán csak 1821-ben találkozunk ismét, amikor is az egyháztanács sürgetésére az iskolaigazgatóság foglalkozik vele. Megállapítja, hogy az írás-olvasás tanításának legfőbb gyengesége, hogy négy-öt féle ábécéskönyvből kénytelenek a gyermekek tanulni, holott „itt főképp kellene egység mind a tanítóra, mind tanítványokra nézve”. Ezért elhatározza egy „tót magyar A-B-C-s könyvet készíteni iskoláink számára”.¹⁰ Ezzel vette kezdetét a nyíregyházi evangélikus alsófokú iskola kétnyelvűsége akkor, amikor pedig „... még igazán volt joga a telepések harmadik-negyedik generációjának az anyanyelvi oktatáshoz, mivel hogy kompakt nemzetiségi csoportot alkotott az akkori 16 ezernyi szlovákság”.¹¹ A kívánt ábécéskönyv elkészülte azután még sokáig várat magára.

Ugyancsak ebben az évben, mivel az iskolába lépő írni-olvasni tanulók igen meg- szaporodtak, számukra az eklézsiái gyűlés a város távolabbi részein „oldaliskolák” nyitá- sát határozta el. A Pazonyi, Serház, Szarvas utcában s a Búzavásár-téren létesültek ilyenek. Tanítóik közül egy ezüstműves, kettő szűcs, egy csizmadia mester volt, s mint mesteremberek a „tanításmódot” nem értették, ezért a rendes tanítókhöz jártak „heten- ként’ feleletadás és útmutatás végett”.

Ezek a mestertanítók tanították az írás-olvasást — amint látjuk —, minden módszeres tudatosság és gyakorlat nélkül, s megfelelő kétnyelvű tankönyv hiányában. Munkájukról a következőket olvashatjuk: „Ezen intézetnek czélzata jó volt, de haszna kevés, mert a merő mechanizmus kivált az iskolában inkább árt, sem hogy érne valamit. A legkisebb gyermekek közt főképpen kívántatik jártasság a szoktatás mesterségében.”¹²

Az 1820–40-es években az egyházközség tanácsa és az iskolaigazgatóság maximálisan törekedett arra, hogy az elemi iskolai ábécés osztályok tanítói a szükséges tárgyi és pedagógiai ismeretekkel rendelkezzenek. De törekedett arra is, hogy helyettük megfelelő „diákforma tanítót”, vagy rendes tanítót alkalmazzon. 1826-tól két oldaliskolában már rendes tanító vezeti a betűzők osztályát.

⁹ NyEGyL: Történetkönyv 39.

¹⁰ Uo. 130–131.

¹¹ Németh Zoltán: Az egyntelvéűség ... 129.

¹² NyEGyL: Történetkönyv 130–131.

1824-ben Jozeffy Pál, a tiszai egyházkerület szuperintendense canonica visitatiót tartott a nyíregyházi eklézsiánál. Az iskolában is alapos ellenőrzést végzett. Az oldaliskolákkal kapcsolatban az alábbiakat jegyezte meg. Az igen bizonytalan írás-olvasási eredményeket látva szükséges, hogy minél előbb betűtáblák szereztessenek be a gyakorlás érdekesebbé és könnyebbé tétele érdekében. A tanulók először csak anyanyelven olvassanak, s csak ha „így megtanultak, aztán olvassanak más nyelven, s nem mint szoktak sietve”, hanem lassan olvassák a leckéket. A préceptorok számára szerezzék be Steigl szlovák nyelven kiadott módszertani tanácsokat adó művét, hogy egyformán s könnyebben végezzék munkájukat. A kevés, de sokféle ábécéskönyv helyett egyfélért szerezzenek be, „hogya némi könnyebbséget nyerjenek és célzt érjenek”.¹³ A püspöki látogatás után is – különböző okok miatt – a magyar nyelvű írás-olvasás tanítás igen nehézkesen s hiányosan valósult meg.

Az 1825 évi országgyűlés fellelkesülő nemzeti szelleme élesztette a magyar nyelvű oktatást követelő törekvéseket is. A „honi nyelv” ügyében hozott javaslatai hatására 1828-ban az egyházvezetőség különböző intézkedéseket hozott. Az oldaliskolai tanítókat szigorúan utasította, hogy a magyar nyelven való olvasást is gyakoroltassák. Erre azért volt szükség, mert volt közöttük olyan, aki elégtelen magyar nyelvtudása miatt azt elhanyagolta. Sajnos nem maradt reánk, hogy mely tankönyvekből, s hogyan tanították a tanulókat a magyar olvasásra és írásra. A templomban „... ezentúl egész éven át vasárnaponként felváltólag magyari istentisztelet, és tót nyelven kiszolgáltató úri vacsora osztassék, melyhez a szülék gyermekeikkel együtt járni és együtt ülni is tartoznak...” olvashatjuk az egyháztanácsí jegyzőkönyvben. Míg a magyar nyelv iskolai bevezetése különösebb ellenállást nem váltott ki, addig annak egyházi használatba vételét a papok és „magyar” presbiterek nyomására sem lehetett megvalósítani. Az ellenállás oka, hogy „... voltak ugyan még a presbitérium tagjai közt is elegendő, kik a honi nyelven folyó tanácskozásokat nem értették, annál kevésbé képesek valának önvéleményöket e nyelven kinyilatkoztatni”. Végül 1830-tól magyar nyelvű prédikáció minden második vasárnap hangzott el, s az úrvacsorát minden sátoros ünnep második napján, s szeptember vagy október egy vasárnapján – „melly a debreceni országos vásárral öszve ne essen”¹⁴ – osztották magyar nyelven.

Az 1830-as évtől Szabolcs megyegyűlései különösen számon tartották a magyar nyelv terjesztésének ügyét a nyíregyházi tírpkáság körében. Több határozatban, körlevélben is felhívták erre a város és az egyházvezetés figyelmét. Néhány eljárásában az erőszakos magyarosítás szándéka is felfedezhető. Pedig amint láttuk is, a magyar nyelv ügyében 1820-tól Nyíregyházán „lépcsőkénti haladások tétettek” a terjedő szlovák–magyar két-nyelvűség mindenkorai állapotának, s tényleges szükségletének megfelelően. A vármegye vezetői mégis türelmetlenül szorgalmazták a magyar nyelvű oktatás meggyorsítását. „Ez arra mutat, hogy a lakosság jelentős része, a tírpk–szlovákok körében még nem volt általános a magyar nyelv ismerete, vagy legalább arra, hogy a kor uralkodó nemzeti törekvésének megfelelően még a kétnyelvűség állapotát sem szívesen vette a köznemesi gondolkodás” – állapítja meg Hársfalvi Péter.¹⁵

¹³ Uo. 169.

¹⁴ Uo. 209., 214., 232.

¹⁵ Németh Zoltán: Az egynyelvűség... 129.

A vármegye és az egyházközség közötti viszonyt olykor rosszindulatú árulkodások, vádaskodások is rontották. 1836-ban is a megyénél azzal vádolták meg az egyháztanácsot, hogy az iskolában a magyar nyelven való tanítást elhanyagolja. Ezért a június 23-i közvizsgálatra a presbitérium vármegyei küldöttséget hívott meg, amelynek vezetője Jármay Imre alispán volt. A vizsga a templomban folyt le, s a tanulók az összes földszinti ülőhelyet elfoglalták. „Ez tisztán magyar vizsgálat volt . . . magyar szók és mondások tanulásából a négy kisebb iskola egzamináltatott . . . A megyebeli küldöttség mind ezekkel tökéletesen meg volt elégedve, sőt többször váratlanul meg is lepetett, és iskoláinknak a magyarságbani szép előhaladását csak hamar a hírlapok is dicsérve dicsérték . . . Ekklésiánk így, ha csak rövid időre, elhárította tőle az alacsony vádat és gyanúsítást” – olvashatjuk az egykorú forrásban.¹⁶

Június 25-én az evangélikusok tiszai egyházkerülete Nyíregyházán ülésezett. Kerületi érvényű iskolaszabályzatot fogadott el, s ajánlott elfogadásra az egyházközségeknek.¹⁷ A nyíregyházi eklézsia a kerületi szabályzat alapján helyi iskolaszabályzatot dolgoztatott ki, melyet október 7-én iskolai gyűlésen vitattak meg és fogadtak el. E helyi szabályzat az iskola minden osztályára vonatkozóan szentesítette az oktatás kétnyelvűségét, olyannyira, hogy a vallás tanítását is magyar és szlovák nyelven írta elő.¹⁸

A városi magisztrátus elrendelte, hogy a templom előtti hirdetések ezentúl magyar nyelven történjenek. Június 5-én Kralovánszky András albiró először hirdetett úgy, hogy előbb magyarul, aztán szlovákul mondta el a hirdetendőket, „De ezen sok lakosok nagyon megbotránkoztak és a hirdetések hallgatni sem akarván, elszéledtek. Ez sokáig így tartott, de mivel a Tanács elve mellett hiven megmaradt, jelenleg már annyira hozzá szokott a nép, hogy egyedül magyar nyelven is meghallgatják a közvéleményeket” – olvashatjuk a történetkönyvben.¹⁹

Az 1820-as években keletkezett parázs azonban a hamu alatt mégsem aludt ki. Az 1830-as évek végén újra felizzott, mégpedig az anyanyelvet féltő tirpák-szlovák oldalon. A nyelvi kérdésbeni nyugtalanság ekkor már országosan is tapasztalható jelenség volt a magyarok és nemzetiségek között. A középnemesség az ország politikai és kulturális életében változatlanul a magyar nyelvet akarta érvényre juttatni. Figyelmen kívül hagyta viszont, hogy a magyarság után ha késve is, de megindult a többi magyarországi nép nemzeti ébredése, s ez elkerülhetetlenül nyelvi harcokra is vezetett.

1838. február 28-án Jozeffy Pál szuperintendens körlevélben figyelmezteti az egyházkerület eklézsiait, hogy az iskolában a „Religió”-t a tanulók anyanyelvén tanítsák. Egyéb tárgyakban gyakorolják a magyar nyelvet, „amit semmi esetre nem szabad mulasztani, minthogy az ország karai és rendei, de a polgárok saját java is kívánja” írja a szuperintendens. A figyelmeztetés ellenére, április 13-án az eklézsiai gyűlés a tirpák-szlovák pártiak leszavazásával úgy határozott, hogy a böjti és nyári katekizációkat csak magyar nyelven kell végezni.²⁰ Ezzel vette kezdetét a nyíregyházi evangélikus konvent és az egyházkerület nyílt harca az iskolai nyelvhasználat kérdésében.

¹⁶ NyEGyL: Történetkönyv 292.

¹⁷ Szabó József: Az 1836. évi nyíregyházi evangélikus iskolaszabályzat. Tanulmányok a magyar nevelésügy XVII–XX. századi történetéből. Szerk.: Mészáros István. Akadémiai Kiadó, Bp. 1980. 137.

¹⁸ NyEGyL: Történetkönyv 297–298.

¹⁹ Uo. 291.

²⁰ Uo. 325.

1839. december 6-án Jozeffy főpásztori dorgáló levelét már egyenesen a nyíregyházi egyháznak írja. Ismételten kifejti, hogy a magyar nyelv tudását „... igen szükséges és hasznosnak állítom, kivált oly tót helységben, melyek a szomszéd magyarokkal naponta közlekedési és kereskedési összeköttetésbe vannak, de átalján azért is, mivel az ország rendei ezen nyelvet minden közhivatalok s ügyekben diplomatikai fényre emelvén törvényesen megerősítették, aminek minden jó hazafi tisztelettel és engedelmességgel hódolni tartozik”. Majd így folytatja: „Azért magam is e nyelv tanulását mindenütt ... sürgetem, s lehetőségig előmozdítom. Tanuljanak az iskolás gyermekek nem csak olvasni, de szavakat, mondatokat, beszédeket magyarul fordítsanak egyik nyelvről a másikra, taníttassanak az erkölcsi és természeti históriák, a földleírás s efélek magyar nyelven, itt elég alkalmuk lesz abban magukat gyakorolhatni.” Aztán leszögezi, hogy a vallás magyar nyelvű tanítását nem helyesli, mert amit nehezebben érhet meg a gyermek, azt csak anyanyelvén szabad tanítani számára. Végül a tanítókhöz külön is így szól: „És tinektek iskolatanítók hasonlóan meghagyom s tisztemnél fogva komolyan parancsolom, ... hogy tudni illik a vallás anyanyelven való tanítását ... némely emberek kegyéért csak mellékes dolognak ne tartsátok.”²¹

A szuperintendens levelét 1840. január 19-én olvasták fel eklézsiái gyűlésen. A levélbeli figyelmeztetés és tiltás ellenére, a vallás anyanyelven való tanítását, tehát magyar szülők gyermekei számára magyarul, szlovák ajkú gyermekek számára szlovákul „ezentúl még pontosabban kell megvalósítani”, született meg az újabb megerősítő határozat, mintegy ellenállásként a főpásztori „beavatkozásra”. Március elsején az előbbi határozatot nyomatékosan megismétlik.²² Jozeffy abban valóban tévedett, hogy nevezetes levelében a nyíregyházi állapottal kapcsolatban nem vette figyelembe a szaporodó magyar anyanyelvű evangélikusság tényét, s anyanyelvről írva, kizárólag csak a szlovák nyelvre gondolt. Az egyházvezetőség s az úgynevezett „magyar presbiterek” pedig, több esetben is kieroszakolt többségi határozattal, a szlovák nyelvű evangélikus többséget képviselő „tót presbiterek” ellen foglaltak állást a nyelvkérdésben. Ezzel akaratlanul is a vármegye, a városvezetés, a magyar nemesi vezetés magyarosítást sürgető erői mellé álltak, akik nem ismerték el a nemzetiségek nyelvének alapvető jogait az iskolában, nem vették figyelembe a természetesen alakuló kétnyelvűség szükségleteit az oktatásban, hanem a nyelvi átalakulást felgyorsítva, azt egyoldalúan a magyar nyelv javára akarták billenteni. Pedig már eddig is tapasztalhatták, hogy minden sürgetés, beavatkozás ellenállást vált ki. A magyar tanítási nyelvű iskola kérdését magukra a helyi szlovák lakosokra kellett volna bízni úgy, hogy az anyanyelvükhöz való joguk se szenvedjen csorbát,²³ hisz ők sohasem tagadták a honi nyelv ismeretének szükségességét.

A nyíregyházi tirpákok nyelvi helyzetéről az 1840-es évek elején különböző lapokban igen éles vita bontakozott ki. E polémiákkal itt nem kívánunk foglalkozni, mivel azok jóval túlnőnek az iskolai kétnyelvűség problémáján.

²¹ Uo. 339–340.

²² Uo. 349., 355.

²³ Németh Zoltán: Az egynyelvűség ... 129.

1840. január 26-án az egyházi közgyűlés ismét új iskolaszabályzatot vitatott meg és fogadott el. Ebben már az első osztályban is kétnyelvű vallástanítást határozták el. A magyar nyelvű színvonalas tanításra a szabályzat következő kitétele inspirál: „A nyári vizsgálatokat megelőző héten minden tanító az oskola ügyelőséggel az ő hozzá ártt gyermekeket kivált, az olvasásra és a magyar nyelvben tett előmenetelére ügyelve vizsgálja meg, hogy így az ő megegyezésével történjen az előléptetés.” A tényleges helyzetre s a nehézségekre pedig az alábbiak utalnak: „Mínthogy tanulóink az oskolán kívül csak tótul beszélnek, a magyar nyelvbeli gyakorlás végett tán nem lenne céliránytalan behozni a signum használatát, mellynek büntetése volna magyar szókat tanulni.”²⁴ A helyzet javulása érdekében Mikuss Sámuel lelkész következetesen küzd az iskola tanítási segéd-eszközökkel, tankönyvekkel való ellátásáért, amelyeket ingyen juttatnak a szegény tanulóknak.

1841 ismét izgalmas év volt a magyar nyelvű tanítás körüli eseményekben. Nagy felháborodást váltott ki, hogy Jármay Imre alispán a kétnyelvű tanítás ügyében vizsgálatot tartott, s az egyházközség vezetőit levél által maga elé idézte. Az eklézsia ezt jogtalanának, az alispán több kifejezését pedig sértőnek tartotta, mert „... a vármegyének joga sinsz belső szerkezeteinkbe avatkozni”. Bizonyára a protestánsok jogait biztosító 1790–91-i 26. törvényre gondolt, mely biztosította a protestáns felekezetek teljes tanügyi autonómiáját is. „Sokkal üdvösebb lenne, ha a szegény gyermekeknek magyar könyvbenei osztogatása által lehetőségessé tennék a magyarságbani haladást” – vélekedett az egyháztanács. A vármegye vezetőit a nyári közvizsgálatra az egyház meghívta, de egy szolgabírón kívül senki nem jelent meg, „holott ekkor, főképp ekkor lehet és kelle vala tapasztalni, mennyire szívünkön fekszik az oskolai ifjuság magyarosítása és abban mennyire haladtak légyen”.

Amikor a vármegye elégedetlenkedett, ugyanakkor gróf Zay Károly az evangélikus egyház országos főfelügyelője, a július 20-i tantervvel foglalkozó zayugróczy országos gyűlésről hazatérő nyíregyházi küldöttséggel levelet küldött, melyben elégedettségét fejezte ki a magyar nyelvű tanításban elért eredményekért. Az elismerést a „magyar presbiterek” örömmel, a „tót presbiterek” fenntartással fogadták.²⁵ Ez változatlanul azt mutatja, hogy mindkét tábor élénken figyelt, s a maga nézetének megfelelően reagált az iskola kétnyelvű tanításával kapcsolatos eseményekre.

Az 1842-es év nyugalmasan telt el. Az egyháztanács a szükséges mennyiségben különböző taneszközöket hozatott Eperjesről. A vallástanításhoz a bibliai históriákat szlovák és magyar nyelven rendelték meg. Ebből arra következtethetünk, hogy a többi tantárgy kétnyelvű tanítása is zavartalanul valósolhatott meg.²⁶

3. Szlovák–magyar ábécéskönyv a nyíregyházi evangélikus tanulók számára

Különböző erők már 1821 óta szorgalmazták olyan szlovák–magyar ábécéskönyv bevezetését, amely a helyi körülményekre épül, s az egységes tananyag és tanításmód megszilárdulását teszi lehetővé. Mindezzel az állami törekvéseknek (I–II. Ratió Educa-

²⁴ NyEGyL: Történetkönyv 349.

²⁵ Uo. 367.

²⁶ Uo. 389.

tionis), s a helyi kívánalmaknak is eleget akart tenni az egyházvezetés, amelyek megfelelő kétnyelvű tankönyvek és tanítók alkalmazását szorgalmazták. Ezért 1843-ban a megvalósulás útjára terelik az ügyet. A tankönyv pedagógiai szükségességét a meglevő, már-már tarthatatlan állapotokkal indokolják, miszerint lehetetlen dolog, hogy pont a legkisebb tanulók sokféle, tárgyi ismeret és pedagógiai metódus szempontjából igen eltérő tankönyvből tanuljanak. Ez a „tarkaság” az egységes módszeres eljárások alkalmazását illetően nagy nehézség elé állította a tanítókat is. Politikai megfontolások is sürgették a tankönyvterv megvalósítását. Az egyházvezetés és az iskolatanács a teljesen azonos tartalmú szlovák–magyar ábécéskönyvvel az ellentétes erőket megnyugtanni remélte. Talán ezért törekszik a szerző Mikuss Sámuel lelkész – a „Ratio”-k ösztönzése ellenére is – arra, hogy a magyar nemzeti jellegű gondolatok közlését kerülje, nem akarván megsérteni ezzel a szlovák nemzeti érzést.

Mikuss a legjobb hazai evangélikus iskolákban, s a bécsi teológiai intézetben végezte tanulmányait. Papságra lépése előtt házinevelősködött, s egy évig „magyar tanítói hivatalt” is viselt. 1831-ben, Nyíregyházára kerülésekor, elsőként az eklésia történetében, magyar nyelven is bemutatkozó prédikációt tartott. Pedagógiai érdeklődése és hozzáértése miatt az egyházvezetés iskolai ügyekben szakértőnek tartotta. Következésképpen törekedett az iskolai oktatás tárgyi és személyi feltételeinek javítására. Segítette a tanítók pedagógiai kezdeményezéseit. Részt vett a helyi iskolaszabályzatok kidolgozásában. Tanítóhiány esetén a tanítást is vállalta.²⁷

A könyv tervét több helybeli rendes tanítóval megbeszélte, majd véleményezésre az eperjesi evangélikus kollégiumba is elküldte. Megírván munkáját, az egyháztanács és az iskolaigazgatóság is megvitatta s elfogadta azt, mindezek után pedig átadta kinyomtatásra. Hogy több évi használatra szánták, azt a 2500-as példányszámú megrendelés is mutatja. 1843 őszén az új ábécéskönyv iskolai használatbavétele is megtörtént, s „Tapasztalták a tanítók, mely nagy könnyebbségükre szolgál a tanításban illy egység, egyszersmind a tót, a magyar lecke együtt.”²⁸ A tankönyv kétnyelvűsége semmi nehézséget nem okozott, ugyanis 1839-től csak mindkét nyelvet tökéletesen beszélő tanítókat alkalmazott a nyíregyházi egyház.

Az ábécéskönyv címe „Elemi iskola vagy magyar–tót ABC a nyíregyházi tót ajkú evangélikus ifjúság számára”. A korabeli szokástól eltérően fel van tüntetve a szerző nevének kezdőbetűje, s hogy Lőcsén, Wertmüller János betűivel történt a kinyomtatás, és Benczur József eperjesi könyvárus végzi az árusítást.²⁹ A fedőlappal együtt 63 számozott kis alakú oldalt tartalmaz. Szerkesztésében mindvégig tükrös megoldású, amennyiben a szlovák nyelvű gót betűkkel szedett oldal tükörképeként a magyar nyelvű s latin betűkkel szedett oldalon csak az és annyi van, amennyi a szlovák nyelvű oldalon.

A tükörszerű gyakorlószöveg közlés nagy klasszikus példája Comenius „Orbis Pictus”-a amelyet kisdíjaknak a kétnyelvű tanulás megkönnyítésére írt a világhírű pedagógus. Mikuss tankönyve

²⁷ Uo. 254.

²⁸ Uo. 421.

²⁹ „Elemi iskola vagy magyar–tót ABC a nyíregyházi tót ajkú evangélikus ifjúság számára” M. S. Lőcse, 1843. (A tankönyv eredeti példánya megtalálható az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum állományában. Nyilv. tart. sz. 502270, a fotómásolata pedig a Bessenyei György Tanárképző Főiskola könyvtárában. Nyilv. tart. sz. 127096.)

Comenius könyvével mégsem hasonlítható össze, mivel ebből teljesen hiányzik a képi szemléltetés, tehát nem érvényesül benne a szemléltetés klasszikus comeniusi elve.

A szöveg ócseh nyelven, a tükrös oldal pedig magyar nyelven íródott. Németh Zoltán szerint az ócseh nyelv használatának oka az irodalmi szlovák nyelv kidolgozásának késedelve, ami az írásbeli nyelvközlésben az ócseh nyelv használatára kényszerítette a szlovákokat.³⁰ A képeket azért mellőzték, hogy miattuk ne dráguljon a könyv, ugyanis azt olcsón, illetve ingyen akarták a szegény tanulóknak juttatni.

A tankönyv tartalma és tematikus beosztása nem követte az abban az időben megjelent ábécés könyveket. Az 1840-es helyi iskolaszabályzat első osztályos tantervének szellemében olvasásból, írásból, számtanból és vallástanból tartalmazta azokat az ismereteket, amelyeket mint legfontosabbakat a felsőbb osztályba lépéskor tudni kellett. E tartalom számunkra kevésnek, a gyermeki érdeklődésre kevésbé alapozónak tűnik. Azonban az iskola történetéből tudjuk, hogy az 1824-es canonica visitatio utasítása óta az egyházvezetőség ügyelt arra, hogy a változatos gyakorlás érdekében, a különböző tantárgyak tanításához szükséges segédeszközök a tanítók, illetve a tanulók rendelkezésére álljanak. Az 1843/44-es tanévben is a szegény iskolásokat az egyház látta el taneszközökkel (betűtábla, számtábla, számolóköcka, tankönyv stb.). A tanítók egymástól való tapasztalatszerzési lehetősége, egymás tanításmódjának, tanítási eredményeinek ellenőrzési lehetősége is jobb oktató munkára sarkallta az egyes tanítókat.

A tankönyv első része a betűzéstől az olvasásig vezeti a tanulót. Először az egyes „apró betűk” nyomtatott és írott formáját – a hangoztatást és betűírást együtt –, tanulták. Már itt jelentkeznek eltérések a korabeli ábécés könyvekhez viszonyítva. A nyíregyházi tankönyv a betűk írott formáit nem közli, azt a tanító kép, tábla stb. segítségével ismertette és gyakoroltatta. Eltérés az is, hogy a nagy betűk tanítására csak a kisbetűk hangösszevonási, szóejtési gyakorlatai után került sor. Az egyes betűket a latin alfabétum sorrendjében tartalmazza. Szakszerű gondosságra vall, hogy a szerző a szlovák és magyar nyelv eltérő hangtani sajátosságait pontosan ismerteti. Például a magyar nyelvre jellemző ö/ő, ü/ű betűket kihagyja a szlovák szövegből, a magyarban viszont közli. Lényegesen megkönnyíti a kisgyermek tanulását azzal, hogy elhagyja az abban az időben általában követett betűnevezési eljárást, amikor is a mássalhangzókat a magánhangzókkal egybekapcsolva tanították (bé, cé, há, ká stb.). A hangösszevonás gyakorlására, a mássalhangzó és magánhangzó kapcsolására mindig értelmes egyszótagos szavakat hoz fel példának (ad, ág, ah, ár, le, lö, ló stb.).

A betűtanítás módszeres menetéről az 1840-es érvényben levő helyi iskolaszabályzat a következőket írja: „Betűket a tanító mindenekelőtt úgy rendezzen el, hogy a legkönnyebbről a nehezebbekhez, amint egymásból következnek, menjen rajtok végig, aztán írja azokat a táblára, a gyermekek kőtáblácskákon írjanak utána, mutogassák ugyanazon betűt a könyvben, gyakran és hangosan kiejtve elébe a magánhangzókat, azután a mássalhangzókat is, egyes és kettős betűket, tanítsa a helyes kiejtést.”

Az egyszótagos szavak olvasására igen bőséges szóanyagot találunk. Feltűnő viszont, hogy a szótagolás, s a két, illetve három szótagos szavak olvasásának gyakorlása hiányzik a

³⁰ Németh Zoltán: Az egynyelvűség ... 132–133.

könyvből. Ez mégsem jelentette az olvasás gyakorlásának elhanyagolását, ugyanis az iskolaszabályzat módszeres utasításában ezt olvashatjuk: „Következik a betűk öszvetétele, szinte a táblán és kettőtáblácskákon, onnan a könyvekben azt mutogassák. — A szótagok öszvetétele, szintazon módon, a könnyebb, nehezebb szavak olvasására alkalmazás.” Mindezt a helyes kiejtés, a kifejező, értelmes olvasás érdekében tartották fontosnak. A változatos gyakorlásra ösztönöz a következő javaslat is: „Jó volna a fehér kockákra írt betűknek szedegetése és öszverakogatása a táblán, hogy minden láthassa, és ha egyik dolgozik, mindnyájan utána foglalatoskodjanak.”³¹

Ezek az eljárások leginkább az abban a korban tevékenykedő Wargha János írás-olvasástanítási koncepcióját juttatják eszünkbe. Ő vallja határozottan, hogy szakítani kell az üres és gépies betűnevezési gyakorlattal, s a betű együtthangoztatását és íratását tartja helyesnek. Az egyes betűket addig hangoztassa a gyermek, míg tisztán nem ejti ki, mert a tiszta kiejtés az alapja a kifejező, értelmes olvasásra való megtanításnak is.³² Úgy tűnik, mintha a pedagógiai érdeklődéssel átitatott Mikuss Sámuel ismerte volna Wargha módszertani felfogásait. A tankönyv második része több célt is szolgált. Elsődleges cél bizonyára az olvasás begyakoroltatása volt. Mégis alig néhány olvasmányos történetet szerkesztett be könyvébe a szerző. A többi „olvasmány” a tantárgyi koncentrációra építve, a számtan, az írás és a vallás legfontosabb ismereteit foglalja magába, s különböző nevelési gondolatokat tartalmaz.

Az olvasmányok témáiból csupán néhányat említünk. A „Két egymással érthető szavak” című lecke lényegében szavakat és tömondatokat tartalmaz. A tömondatként is felfogható „két egymással érthető szó” minden esetben tulajdonság jelzésére utal, pl. munkás szolga, szerény gyermek, jó honfi, hűséges alattvaló stb. A szavak kapcsolása példákhoz hasonlóan, nevelési gondolatokat tartalmaz.

A „Szóismertetés” című olvasmány szavak és mondatok felismerésére, illetve olvasásának gyakorlására adott lehetőséget. A szövegben az összetett szó, a mondatalkotás, a melléknév fokai, a névmások, a különböző ragozások érzékeltetésére, a nyelvtani problémák legcsekélyebb megvilágítása nélkül, bőszeges lehetőség van. Az olvasandó mondatok a kor feudális társadalmi viszonyait és erkölcsi rendjét tudatosították, hogy „a gazda parancsol”, „mi szegények dolgozunk”, „a lomha napszámosok hevernek”, „mi gazdag emberek ajándékozunk”, „a rest szolgák csak henyéltek”, „én tudatlan engedelmeskedni fogok”.

Az „Erkölcsi szabályok” című tankönyvrész reguláit mai értelemben a korabeli nevelés programjának nevezhetnénk. Verses formában az ellentétes tulajdonságokat egymással szembeállítva, arról olvashattak a tanulók, hogy milyenek legyenek, s milyenek ne legyenek. Legyenek tisztaságra, egészséges életmódra törekvők, meggondoltak, szorgalmasak, segítőkészek, őszinték, igazmondók, nyájasak, szelídek, szerények, békeszeretők, szülőszereetők, munkaszeretők, öregeket, tanítókat tisztelők, illedelmesek, szófogadók, mértékletesek. Mindezek mai nevelési elképzeléseink szerint is kívánatos és fontos erkölcsi tulajdonságok.

³¹ NyEGyL: Történetkönyv 349.

³² Bakos József: A hazai szemléltető oktatás fejlődése a comeniusi törekvések és hagyományok tükrében, különös tekintettel a nyelvi ismeretek tanítására. Neveléstörténeti tanulmányok. Szerk.: Kőte Sándor, Bp. 1970. 54.

A „Helyes írás”, „Szép írás”, „Írási jegyek” című olvasmányokkal a tanítás módszeres menetét is elének tárja Mikuss Sámuel. Feltételezhető, hogy a még működő mestertanítókra és segédtanítókra gondolva tette ezt, mintegy ösztönözve őket a követésre. A „Helyes írás” tanításánál találunk leírást arra, hogyan gyakoroltatták a magyar ü kiejtését, mivel e hang helyén az ócsehben és a nyelvjárási szlovákban i-t ejtenek: „Mondd ki e szót „üveg” – „ivek” – nem i, de ü–ü, még jobban húzd össze a szádat mint az ö betűre; nem vek, de g, és így üveg. Hány betű van itt? Hányszorra ejted ki?” Hasonló módszeres leírást olvashatunk a könyv, olló szók magyar–szlovák nyelvkülönbségi problémájának megtanításával kapcsolatban is.

„Az írás szüksége” című lecke olvasmányos történet, amely azt mutatja be, hogy írni, olvasni, és számolni tudás hiányában bajba, nevetséges helyzetbe kerülhet az ember.

„A számvetés” című leckét bizonyára a tanév végére hagyták. Ugyanis abba az érvényben levő „tanterv” egész évi matematikai tananyagát foglalták bele. Ez pedig a „számokat nevezni és írni ezerig mint a betűket”, a pénz, súly, úr, idő, hossz, valamint a területmértékek ismerete volt.

Az „Egészséges szabályok” versbe foglalt tanácsok gyűjteménye a helyes életmódról. A gyermek bort, pálinkát ne igyon, levegőn tartózkodjon, korán feküdjön le, naponként mosakodjon, hetente fürödjön, haját, körmeit tartsa rendben, szoktassa magát a hideghez és a meleghez, forróval, hideggel fogait ne rongálja, betegségében orvoshoz forduljon, vegye be az orvosságot, ne csupán azt hajtogassa, hogy „ha Isten is akarja egészséges leszek”. Ez utóbbi azt mutatja, hogy Mikuss Tessedik Sámuelhez hasonlóan felvilágosult racionalista teológiai alapon állva, a hit mellett a tudomány fontosságát is elismerte.

Eltérően a XVIII. század ábécéskönyveitől a nyíregyházi szlovák–magyar ábécéskönyv vallásos ismereteket is magába foglalt. A religió elsajátítására az 1840-es helyi iskola-szabályzat a magyar nyelvű Nerodoli kátét s a szlovák nyelvű Luther-féle kiskátét jelölte ki. Azonban a legfontosabb ismereteket anyanyelvükön olvasva is kellett tudni a tanulóknak. A „Szentírási mondatok”, a „Tíz parancsolat”, a „Hitnek ágazatai”, az imádságok, énekek stb. voltak ilyenek.

Az utolsó leckék a korabeli iskolai munka több alapvető elméleti és gyakorlati kérdésébe engednek bepillantást.

Az „Oskolai szerek” című olvasmányból az iskola legfontosabb felszerelése, az iskolai adminisztráció kérdései tárnak elének. A tanteremben volt egy nagy tábla amelyre a tanító írt, s két kistábla, melyekre a tanulók írtak. A falakon olvasó táblák függtek, külön a betűzők s az olvasók számára. Egy ládában fakockák voltak, rajtuk kis vagy nagy betűkkel, hogy azokból szavakat rakjanak ki a tanulók. A kisebbek „író táblácskára” írtak, a nagyobbak papírra is „pennával és tentával”. A számolást „számvetőgépen” gyakorolták, amelyen a „sinóron” sárga, „veres” és kék golyók segítségével összeadtak, „szoroztak”, „levontak” és „felosztottak”.

A tanulók nyilvántartása személyi adataikat, iskolakezdésüket, mulasztásaikat, magaviseletüket és szorgalmukat foglalta magába. A tanító „fekete könyvecské”-be írta a „rossz” gyermekek nevét. Érdekes az a perspektíva is, amelyben a tanulók motiválásának céljával, a nevelő tájékoztatást nyújt a még megismerendőről. Meg fogják ismerni még a „sokféle fehér, veres, fekete, hamuszín, barna más színű köveket”, a tavaszi és nyári „sokféle szép virágokat és hasznos növényeket is, amikor virítani fognak és gyümölcsöt teremnek, . . . várakat, hegyeket, városokat fogok nektek mutogatni és nevezni” mondja a

tanító. Comenius „Orbis Pictus”-ának „Megszólítás” című képéhez tartozó törekvések követését láthatjuk itt.

Az „Oskolai rend és fenyítékek”-ről is olvashatunk a tankönyvben. Megtudjuk, hogy az első hetek eltelte után osztotta ki a tanító a megbízatásokat. A fegyelemre „felvigyázó” külön asztalnál ült, s feljegyezte a pajkoskodó, suttogó, verekedő gyereket. Egy gyermek „leckéző” volt, s fel kellett jegyeznie a leckéket nem tudókat. „Táblakiosztó” osztotta ki a táblákat az írás előtt. A tanító bejöveteléig az imák, s más leckék hangos ismétlését „előmondó” irányította. A leggyengébbeket „kockabetűk” és számok felismerésére, megmutatására a szabad időben két „segítő” tanította. Az „ajtónálló” vigyázott, hogy senki ne járkáljon ki gyakran a tanteremből. Aki pedig mindezek ellen vétett, s a „dorgálásra” mit sem változott a „szégyenpad”-ra került. Ha ez sem használt, akkor a tanterem közepére kellett állnia, s ha még ez sem „fogott rajta”, tanítás után az iskolában kellett maradnia minden ebéd nélkül. „Ha még így sem jobbulna meg, már akkor testikép is megbüntettetik” – olvashatjuk.

Az 1840-es helyi iskolaszabályzatban az „Oskolai fenyítés”-ről ezt olvashatjuk: „A testi büntetés minden iskolából száműzetessék, mert az már sok panaszokat és visszaélést okozott. Egyféle bánásmód uralkodjék minden iskolában. A négy szemközti megdorgálás, megszegyenítés sokaknál fogatos lesz. A siker nélkül való gyakori megintés után, vagy ha az oskolába záratás sem használ, a gyermek szülei vel együtt idéztessék fel az oskola felügyelőség eleibe.”³³

A „Szülék” című részbe, lényegében függelékként, az iskola rendtartását találhatjuk. Megtudhatjuk, hogy a tanítás Szent Mihály napján kezdődik. A szülők minden gyermeket idejében írássanak be. Csak betegség esetén tartsák otthon őket, egyéb ok esetén jelentsék be a hiányzást. Ha az iskolai büntetésben nem nyugodnak meg, panasszal az iskola-felügyelőséghez forduljanak. Minden szükséges felszereléssel igyekezzenek ellátni gyermekeiket.

A „Jegyzet”-ben a tanítóknak szóló utasításokat találunk. A tanításban a nyelvi szempontú sorrendet szlovák–magyar sorrendben kell megvalósítani. A tanulónak amit csak lehetséges, a valóságban mutasson be a nevelő. Mindenféle, a tanulást megkönnyítő eszközöket készítsen, mert „Ki minél több ilyet szerez és előmutat, annál hűségesebb tanító”. A hangok tiszta kiejtésére igen nagy gondot kell fordítani, mint ahogyan a szlovák, illetve a magyar nyelvi sajátosságok tanítására is. Legalább négy falitábla legyen a tanteremben, úgy mint „magyar betűk”, „tót betűk”, „tót, alatta magyar betűkkel” és „betűk, melyek különböznek vagy amott nincsenek, gy, ly, ö, ü”. Ezek a táblák, s a már az „Oskolai szerek” című olvasmánynál is felsorolt taneszközök azonosak a Wargha János által ajánlottakkal.

Arra is ügyeljen a tanító, „... hogy a tanítvány ne csak így feleljen: kell, nem kell, lehet, vagyok, akarok stb., hanem a tanítónak kérdését egészen ismételve. Ez nemcsak nyelvgyakorlási, de értelmi tekintetben is igen fontos dolog”. A tanításra vonatkozó elvek teljes kifejtését ugyancsak az érvényben levő iskolaszabályzatban találjuk meg. Eszerint a tanítandó hasznos tudományokat a „... gyermekek értelméhez és jövőendő szükségleteihez szabva ... legegyszerűbb és legkönnyebb stílusban...” adják elő úgy, hogy a

³³ NyEGyL: Történetkönyv ... 349–351.

gyermekek „... a könyv nélküli tanulással nagyon meg ne terheltesse nek”. A tanítás során a következőkre kell állandóan ügyelni: a magyarázat választ adjon arra, hogy az éppen tanultak „mire valók, hogy azt az életben egykor tudhassák használni”. A tanulókat ne csak szüntelenül kérdezze a tanító, „de nekik is, hogy kérdezhessenek, alkalmat és szabadságot adni” el ne felejtkezzen. „Minthogy a gyermekekben még leginkább munkálkodik a képzelőerő s azt fogja fel legjobban, amit szemei, s érzékei elébe terjesztünk, szükséges lesz minden dolgot jelekkel, példákkal, az életből vett történetekkel világosítani...”³⁴ olvashatjuk a szabályzatban, mintegy ismételt bizonyítékaként annak, hogy az evangélikus oktatás gyakorlatában éltek a comeniusi didaktika elvei.

Az ábécés osztály utáni továbbhaladást Mikuss Sámuel így képzei el: „Ezen könyvecske után kellene következni egy rövid tót–magyar tudományos könyvecskének, a második osztály számára.”

*

Ez az ábécéskönyv sok gyermeket segített hozzá az olvasás–írás megtanulásához. Sokuk számára ezzel talán be is fejeződött az iskolai tanulás, s további lehetőségük az olvasásra csupán a biblia és a tranoszcius révén volt.

A nyíregyházi evangélikus alsófokú oktatás kétnyelvűsége a későbbi évtizedekben a korra jellemző befolyásoló tényezőktől függően hullámozott. 1867-ben az egyháztanács elrendelte a bokortanyai iskolákban is a magyar nyelvű oktatást. A tanítóknak azonban az első világháború végéig is könnyebbségükre volt munkájukban, ha beszéltek a tirpák-szlovák nyelvet.

³⁴ Uo. 349–351.